

МИРОСЛАВ Д. ПЕШИЋ¹
УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ДЕПАРТМАН ЗА ИСТОРИЈУ

СТРАНАЧКЕ БОРБЕ У КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ ОД 1884. ДО 1887. ГОДИНЕ

САЖЕТАК. Рад се бави анализом страначког живота у Краљевини Србији од 1884. до 1887. године. После гушења Тимочке буне у условима напете политичке ситуације наступила је двогодишња апсолутистичка владавина краља Милана, и поред постојања уставног поретка. Влада Николе Христића је фебруара 1884. године спровела изборе на којима су без икаквог отпора опозиције већину освојили напредњаци. Као бирократи старог кова, Христићу се није свидела мисао да власт мора да дели са напредњацима који су имали скупштинску већину. У том разлазу између напредњачке скупштинске већине и Христићеве владе, краљ Милан је подржао напредњаке и мандат за састав нове владе поверио истакнутом прваку Напредне странке Милутину Гарашанину. Изменама и допунама постојећих прописа о штампи, о општинама, о удружењима и зборовима, Гарашанинова влада је намеравала да учврсти ауторитет државне власти. Неуспешно вођен рат против Бугара утицао је на краља Милана да одустане од личног режима и да унутрашњо-политичке прилике у земљи почне реалније да сагледава. Тражећи излаз из политичке кризе која је наступила после српско-бугарског рата, краљ Милан је покушао да преко Пере Тодоровића наговори радикале на споразум са напредњацима, али су га они одбили. Тако је уместо радикалско-напредњачког потписан априла 1886. године радикалско-либералан споразум. Почетком јуна 1887. године образована је либерално-радикална влада – прва коалициона влада у политичкој историји Србије.

¹ miroslavpesic1981@gmail.com

Рад је примљен 10. априла 2020, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 26. новембра 2020.

Кључне речи: радикали; напредњаци; Милутин Гарашанин; Влада; Народна скупштина.

После септембарских избора 1883. године на којима су убедљиво победили радикали, напредњачка влада Милана Пироћанца је поднела оставку, а нову владу је образовао стари пензионисани политичар Никола Христић (Казимировић, 1990, стр. 418–419). Ова влада је трајала веома кратко (3. октобар 1883 – 19. фебруар 1884). Христић је намеравао да у земљи успостави једнопартијски систем. За време његове владе на скупштинским изборима од фебруара 1884. године напредњаци су освојили највећи број посланичких места, док је либералима и радикалима припало десетак мандата, јер нису хтели да истичу своје изборне листе. По Христићевом налогу полиција се мешала у изборни процес, отворено радећи против радикала и либерала. Среским начелницима било је наложено да користе сва средства у борби против опозиције. Тако је, на пример, после победе радикала Марка Петровића из Бранковине у ваљевском срезу било наређено среском начелнику да поништи његов избор и изабере другог посланика, што је на крају и учињено (Застава, бр. 22, 8/20. фебруар 1884). Христићеви министри нису били одушевљени чињеницом да су напредњаци освојили највећи број мандата, јер су хтели да изабрани посланици не припадају ниједној политичкој партији, тј. да буду зависни од Владе. У борби против радикала, краљ Милан се вратио својим „саборцима“ – напредњацима и мандат за састав нове владе поверио Милутину Гарашанину (Јанковић, 1997, стр. 284–285). Милан Пироћанац наводи да је краљ Милан на једној од седница Владе упитао Николу Христића какав ће став његова влада заузети према Напредној странци, тј. према бившим напредњачким министрима, на шта му је Христић одговорио „да он не жели да се министарству даде боја напредњачке партије, да ће он гледати да ради са свима скупштинарима с којима ће се моћи радити“ (Крстић, 2007, стр. 141). Поред места председника Владе, Гарашанин је узео и министарство иностраних дела, док је од страначких првака у Владу ушао само Стојан Новаковић као министар унутрашњих дела (Љушић, 2005, стр. 148). Народна скупштина изабрана на фебруарским изборима састала се у Нишу 18. маја 1884. године. У престоној беседи којом је отворена Скупштина у Нишу се између осталог истиче да

је Србија у последњих неколико година доста напредовала у политичком и економском погледу и да је успела да превазиђе патријархално уређење државе. Да би се успоставило нормално функционисање политичког живота у земљи неопходно је извршити одређене промене у закону о штампи и у закону о удружењима и зборовима „јер се само тако може поменути установа сачувати постојан, непрекидан и по државу користан развитак“. На престону беседу, Скупштина је одговорила адресом у којој је истакнуто да се Народно представништво водећи првенствено рачуна о будућности српског народа неће устезати од доношења нових закона „којим се има ујемчити здрав развитак“. Даље се у адреси која је обична парафраза беседе осуђује тимочка буна која је требало „да поништи политичке тековине, које су Обреновићи са српским народом крвавом муком стекли“ (Српске новине, др. 105, 11/23. мај, др. 109, 16/28. мај 1884). По свему судећи, рестриктивним законима требало је онемогућити радикале да поново изазову нереде „који би се на крају изродили у буну“ (Раденић, 1988, стр. 754).

Народна скупштина је 23. јуна 1884. године усвојила неколико закона од којих треба поменути: Закон о штампи, Закон о зборовима и удружењима, Закон о општинама и Закон о жандармерији (Јовановић, 1927, стр. 209–213). У новом закону о штампи знатно су пооштрене казне за оне који би вређали владара или његову породицу, позивали на државни удар, заговарали ширење комунизма и нихилизма и нису поштовали „уредбе и законите наредбе власти“. У таквој ситуацији власт је имала право да забрани такве новине. За штампарске кривице су одговарали писац, одговорни уредник, штампар, као и онај који продаје новине ако није био познат писац, уредник и штампар. У члану 10а била је предвиђена новчана казна од 1.000 динара или затворска казна од једне године за оне које би издавали забрањене листове. Члан 11 је предвидео да се најмања казна која је по старом закону износила од 50 до 200 динара повећа на 600 до 1.000 динара (АС, НС, ф2-28/83, Пешић, 2017, стр. 174). Малобројна опозиција била је ућуткана и готово да се није чула. Многим опозиционим посланицима је одузет мандат. Тако су, на пример, Велизару Кундовићу, Колету Рашићу, Миленку Кнежевићу одузети мандати, док је Арса Дреновац поднео оставку, а Сима Несторовић није дошао на скупштинско заседање. Посланику из Милановца Максиму Сретеновићу који је за скупштинском говорницом изјавио да су избори спроведени под притиском полиције, председник Скупштине

Милан Кујунџић је одузео реч, док је Владин посланик Вељко Јаковљевић захтевао да се казни (Крстић, 2007, стр. 157). Међу радикалским посланицима посебно се истицао прота Милан Ђурић из Ужица, док су му на изненађење напредњачке Скупштине извесну подршку давали Сима Милошевић из Бајине Баште, Михаило Смиљанић из Чајетине, Новак Милошевић из Косјерића и Петар Стевановић из Ивањице (Игњић, 2005, стр. 97–98).

Новим законом о удружењима и зборовима било је прописано да политичка удружења, тј. странке не могу оснивати пододборе или филијале широм земље. Зборови су могли да се одржавају само у затвореном простору, док се за одржавање збора на отвореном тражило одобрење власти (чл. 32). На јавне скупове политичких странака надлежна власт је имала право да пошаље изасланике који су могли да их распусте у случају да су сазвани супротно овом закону (чл. 42). По свему судећи, оснивање нових политичких странака било је онемогућено, јер се власт бојала од оснивања нове политичке странке која би попут радикалне веома брзо створила страначку инфраструктуру широм земље (АС, НС, ф2-29/83; Јовановић, 1927, стр. 210; Пешић, 2017, стр. 175). Дакле, циљ новог закона о зборовима и удружењима састојао се у спречавању било какве предизборне агитације које би биле налик на оне које су раније организовали радикали. Владајући режим то није ни крио. На примедбе радикалског посланика прота Милана Ђурића, Гарашанин је одговорио „да се ишло на то, да мутење и изопачавање ствари престане, а не да га и даље користе они који хоће да муте, који су мутили и који могу да муте“. Измењена и допуна општинског закона напредњаци су намеравали да од радикала одузму општине и ставе их под своју контролу. Сужавање општинске самосталности се најбоље огледа у оним одредбама закона које су се односиле на мешање централних органа власти у општинске послове. Државна власт је могла да смењени председника општине и да на његово место именује другог. То је у ствари и била намера владајућег режима да уместо радикалских председника општина постави напредњачке. По свему судећи, Гарашанинова влада је овим законом желела да успостави потпуни полицијски надзор над општинама. Закон о жандармерији знатно је ојачао полицијске снаге у земљи, а жандармерија као саставни део војске сталног кадра се делила на пешадијску и коњичку. Потребу за усвајањем овог закона Влада је правдала намером да се потпуније обезбеди лична и имовинска

сигурност грађана, као и да се „осигура ауторитет државних власти“ (Стојичић, 1980, стр. 195–197).

Поред тога што је донела неколико антидемократских закона, напредњачка влада се у великој мери служила шпијунирањем политичких неистомишљеника. Систем шпијунирања није изумео Милутин Гарашанин, јер се њиме пре тога служио и Јован Ристић. У полемици између њих двојице, Ристић је тврдио следеће:

„да је Гарашанин завео систем опасног шпионства у великом стилу и да је он био први и једини министар у Србији који је држао шпионске књиге, у које је завођена свака реч, која се могла употребити или измамити од политичких противника. Сама спољашност ових колосалних, тврдо увезаних књига, открива важност која се полагала на ову неморалну радњу вршену за седам година владавине Гарашанинове у приликама сасвим нормалним. Није потребно ни да додајемо да су већином клевете и интриге пунили ове значајне споменика владавине Гарашанинове.“ (Јанковић, 1997, стр. 286)

Неуспешно вођен рат против Бугара 1885. негативно је утицао на политичке прилике у земљи. Пошто је у великој мери био одговоран за изгубљени рат, краљ Милан се нашао у опасној кризи (Рајић, 2009, стр. 53). Пораз у рату представљао је почетак краја напредњачке владе Милутина Гарашанина и краља Милана Обреновића. Гарашанин наводи да се краљ после пада Пирота налазио у веома тешком психичком стању. „Само пуши, плаче и праска [...] Изгубио се, да га човек не може познати“ (Петровић, 2009, стр. 39). Сличне податке о поремећеном менталном здрављу краља Милана доноси у својим Мемоарима и Тодор Стефановић Виловски. Он наводи да је краљ Милан тих дана док су се водиле борбе око Пирота био „расејан, снужен, блед у лицу, неиспаван“ (Виловски, 2010, стр. 121). Тешке политичке прилике утицале су на зближавање љутих политичких противника, вођу либерала Јована Ристића и шефа Напредне странке Милана Пироћана. Они су се споразумели да заједнички раде на побољшању политичких прилика у земљи. „Обећали смо један другом да ћемо се споразумевати и заједнички радити, а говорити у једном истом духу ако би нас краљ позвао да чује наше мишљење. И Ристић и ја мислимо да се политични људи морају ставити данас, не на земљишту страначких програма, него на оно много пространије земљиште које су опасности земље створиле и да се сви, без разлике, посвете политици“ (Пироћанац, 2004, стр. 193).

Краљица Наталија је преузела иницијативу за решавање политичке кризе у земљи. Позвала је на консултације у двор водеће

људе Напредне и Либералне странке. У двор су позвани челници Напредне и Либералне странке. До састанка челних људи Либералне и Напредне странке (Милан Пироћанац, Радивоје Милојковић, Стојан Новаковић и Јован Ристић) дошло је 23. децембра 1885. године. Краљ Милан, који се налазио у Нишу, послао је Милутина Гарашанина на састанак у Београд. Следећег дана дошло је до састанка поменутих политичара са краљицом Наталијом. Гарашанин је на почетку састанка напоменуо да му је краљ наредио да присутне упозна са ситуацијом на терену и да затражи њихово мишљење „о томе што би се имало даље у оваквим приликама радити“. За неуспешно вођен рат, Гарашанин је окривио министра војног Јована Петровића за кога је рекао да је „нехатан и несмислен“ и да сумња у његову здраву памет. „Војска се је добро борила“ (Пироћанац, 2004, стр. 207). Гарашанин је присутним политичарима поставио три питања: Какву политику Србија треба да води у „садашњој балканској кризи“, да ли треба да промени унутрашњу политику и да ли краљ треба да абдицира? (Новаковић, 2007, стр. 180; Пешић, 2017, стр. 178). Опозициони политичари су 26. децембра писмено одговорили на питања које им је краљ поставио. По свему судећи, највише се дискутовало о трећем питању, тј. о абдикацији краља Милана. Радивоје Милојковић је напоменуо да се на ово питање не треба давати писмени одговор. У даљем излагању, Милојковић је истакао следеће:

„Ја не дајем, тапију од главе; ја не знам шта би се могло чинити с таквим потписаним одговором. Не бежим од одговора. Хоћу да говорим и о томе. Али о таквом се питању може говорити само усмено, очи у очи. Ми то сад да кажемо као одговор на треће питање, па краљ нек заповеда кад му је угодно дати нам прилику за тај разговор.“ (Новаковић, 2007, стр. 181)

Рат се може наставити само у случају да Бугари затраже део српске територије или новчану одштету. У унутрашњој политици предлагали су промену Устава у слободоумнијем духу. Спољну политику би требало променити у правцу веће сарадње са Русијом. На треће питање да ли краљ треба да абдицира опозициони политичари нису одговорили „ради огромних последица и ванредне озбиљности таквога питања“. По свему судећи, одговор је изостао због страха од непредвидљиве реакције краља Милана (Новаковић, 2007, стр. 182–186). Милан Пироћанац је у разговору са Миланом Милићевићем признао да просто нису смели на ово питање да одговоре, јер су мислили „да је све то само замка“. Поручили су краљу Милану „да је сам најнадлежни-

ји да да одговор на то питање“ (АСАНУ, бр. 9327, Дневник Милана Ђ. Милићевића, књ. XIII, 1972). Почетком јануара 1886. године шеф напредњака Милан Пироћанац је сазвао страначку конференцију. Састанку су присуствовали: Милан Пироћанац, Стојан Новаковић, Милан Кујунџић, Димитрије Радовић, Никола Ђорђевић, Милош Глишић, Коста Здравковић, Урош Кнежевић, Тома Стајић, Лазар Петровић, Петар Траћ, Јанаћко Констандиновић, Алекса Фотић, Ђорђе Ђорђевић и Никола Крупежевић. Страначки прваци су одбили предлог шефа странке да Напредна странка уђе у савез са Либералном. Неки чланови Главног одбора, Милан Кујунџић, Милош Глишић и Коста Здравковић, залагали су се за савез са Радикалном странком и били су изричито против савеза са либералима. Тако је, на пример, Милан Кујунџић рекао да напредњаци немају никакву будућност у савезу са либералима „јер немамо никакве изгледе да останемо у влади јер краљ неће либерале никако ни саме, ни у савезу са другима, да позове на владу“ (Пироћанац, 2004, стр. 234-235). После неуспелих преговора страначких првака, краљица Наталија је саветовала Гарашанина да се окрене радикалима и да амнестира све радикале који су се налазили у затвору. Гарашанин је прихватио ову идеју и потрудио се да је и краљ прихвати. Краљица Наталија у својим *Мемоарима* наводи да је ову идеју краљ прихватио са великим задовољством, а касније је критиковао кад је сазнао да ју је он предложила. „Пре би се одрекао уласка у рај него што би у њега ушао с мојом помоћи“ (Обреновић, 2006, стр. 179).

Краљ Милан је све више почео да размишља о евентуалном споразуму између напредњака и радикала, како би задржао на власти до краја оданог Милутина Гарашанина. „Краљ Милан је налазио да прошлост треба предати забораву и радити искрено и поштено, према приликама и стварним потребама“ (Тодоровић, 1997, стр. 252). Између Пера Тодоровића који се налазио на одслужењу затворске казне због Тимочке буне и краља Милана постигнут је споразум да Тодоровић утиче на радикалске прваке да прихвате савез са напредњацима, а заузврат је владар обећао ослобођење ухапшених првака Народне радикалне странке. У склопу припрема за одржавање страначке конференције која је требало да се одржи у Нишу фебруара 1886. године, Пера Тодоровић је послао писмо краљу Милану у којем му је доставио списак најистакнутијих радикала које је требало позвати.² Предложио је

² Ради се о следећим првацима: Пера Максимовић, адвокат из Смедерева, Гига Гершић, професор у пензији, Стеван Грнчаревић, трговац из Паланке,

краљу Милану да „ради брзога и сигурнога окупљања“ позове страначке прваке да дођу у Ниш 13. фебруара 1886. године. Међутим, Тодоровићева настојања нису уродила плодом, јер су радикалски прваци у Нишу 18. фебруара одбили савез са Напредном странком (2 гласа за, 42 против). У издвојеном мишљењу, Тодоровић је навео следеће:

„иако сам убеђен да је Радикална странка способна да сама прими управу земаљску и корисно руководи послове земаљске ипак сам за овај мах за споразум с напредњацима из ових практичних и за мене неодрживих разлога: 1) Стога, што сам уверен да Њ. Вел. Краљ неће предати Управу само Радикалној странци, 2) Стога, што предвиђам да пред нама стоје тако судбоносни догађаји у руковођењу којих Радикална странка по сваку цену треба да добије удела, ако се неће да руковођење тих догађаја буде искључиво предано ономе правцу, који ће изложити земљу големим опасностима.“ (Љушић, 1999, стр. 43)

После пропалог покушаја да се састави напредњачко-радикалски кабинет, Милутин Гарашанин је почео све више да сумња да се његова влада може одржати, па је понудио оставку 31. марта 1886. године. Краљ није уважио Гарашанинову оставку, него му је поново поверио мандат за састав Владе. Извршене су одређене промене у новом кабинету. Гарашанин је поред места председника Владе узео и ресор Министарства унутрашњих дела, што се

Јоксим Павловић, економ из Марковца, Живко Лазаревић, трговац из Пожаревца, Риста Поповић, трговац из Голупца, Илија Стошић, трговац из Жагубице, Милош Симић, трговац из Неготина, Душан Димитријевић, адвокат из Неготина, Милан Глигоријевић, тежак из Сикола, Лазар Илић, лекар из Зајечара, Димитрије Ристић, бивши посланик, Ђорђе Милетић, свештеник из Ражња или Ђорђе Брачинац, трговац из Ражња, Аврам Миловановић, свештеник из Алексинца, Арса Дреновац, трговац из Крушевца, Станојло Вукчевић, лекар из Трстеника, Димитрије Катић, из Црквенца, Димитрије Цветковић, трговац из Јагодине, Милан Раденковић, фабрикант из Јагодине, Паја Вуковић, трговац из Крагујевца, Сретен Анђелковић, трговац из Крагујевца, Јован Божић, свештеник из Бадњевца, Максим Сретеновић, трговац из Горњег Милановца, Марко Петровић, свештеник из Бранковине, Вучић Миловановић, економ из Ваљева, Аврам Сандић, сарач са Уба, Јован Јовановић, трговац из Шапца, Мића Јованчевић, трговац из Ужица, Мијаило Смиљанић, свештеник-посланик, Сима Милошевић, посланик, Симон Павићевић, трговац из Ивањице, Ранко Тајсић из Драгачева, Илија Коловић, лекар из Краљева, Петар Велимировић, инжењер, Светомир Николајевић, професор, Јован Ђаја, професор у пензији, Јован Николић, бивши посланик из Шпаје, Стеван Паштрукунић, бивши посланик из Власотинца, Лазар Петровић, гвожђар из Ниша (Тодоровић, 2000, стр. 162–163).

могло и очекивати, јер су у припреми били нови избори. За министра иностраних дела постављен је краљев човек пуковник Драгутин Франосовић. И у министарству финансија је дошло да промене. Уместо Вукашина Петровића дошао је Чедомир Мијатовић. Скупштина је распуштена и расписани су нови избори за 8. мај 1886. године (Јовановић, 1927, стр. 314). Припремајући се за изборе, Гарашанин је позивао одређене напредњачке посланике да се поново кандидују на следећим изборима. Тако је, на пример, Никола Ђорђевић, бивши напредњачки посланик за варош Београд, у разговору са Гарашанином одбио да се поново кандидује, уз образложење да је до тренутка кад је постао напредњак „плаћао 30 дуката пореза, а данас 270, немам образа да хвалим вашу управу“ (АСАНУ, др. 9327, Дневник Милана Ђ. Милићевића, књ. XIII, 1985). Гарашанин је 26. априла одржао састанак са виђењим представницима Напредне странке. Од 25 позваних, на састанку је присуствовало 17 чланова Напредне странке. Од присутних напредњака, Гарашанин је захтевао да предложи посланичке кандидате за Београд, обећававши им да ће се као министар унутрашњих дела заложити да они буду изабрани. Напредњаци су поручили Гарашанину да они немају никакве ингеренције да донесу било какву одлуку у име странке, пошто би такав поступак представљао кршење програма и статута странке. На састанку се дискутовало и о уставној реформи, која је по мишљењу многих била прекопотребна. Оптуживали су Гарашанина да је издао програм странке и да је водио погрешну политику која је омогућила да се потпуно униште државне финансије. Петар Карастојановић је рекао Гарашанину „да они њему не могу веровати па им дао и писмено уверење о ономе што влада мисли да ради“. Одговарајући на оптужбе, Гарашанин је напоменуо да сноси одређену одговорност за изгубљени рат против Бугара, а што се тиче уставне реформе да је он покренуо ово питање још 1875. године, „али да јој сада није време“. Састанак се завршио, а да није донео ниједну одлуку (Пироћанац, 2004, стр. 280). Председник Владе Гарашанин је настојао да поново придобије радикале за сарадњу, понудивши им овог пута изборни споразум. Ако би радикали прихватили споразум избори би били релативно слободни без мешања полиције у изборни процес. Понудио им је до 40 посланичких места у новоизабраној Скупштини. Међутим, радикали су одбили овај споразум, рачунајући да у измењеним политичким околностима, које су наступиле после пораза у рату против Бугара могу и сами да освоје толики број мандата. Пера

Тодоровић је поново покушао да убеди радикалске прваке на изборни споразум са напредњацима, истичући да они имају власт у својим рукама и да ће је „поново искористити ако краљу устреба“. Ова Тодоровићева настојања су била узалудна (Раденић, 1988, стр. 828). Радикалски прваци ни овог пута нису прихватили предлог. У погледу унутрашњих односа у Радикалној странци ситуација током 1885. и 1886. била је знатно другачија него у прве две године постојања странке. Разлике између радикала из унутрашњости и Главног одбора у Београду, које су се појавиле после Тимочке буне знатно су се продубиле три године касније. Београдски радикали који су чинили главно језгро Главног одбора странке почели су полако да се удаљавају од радикала из унутрашњости. Током 1882. и 1883. године вођене су консултације између Главног одбора и месних одбора широм земље о могућем споразуму са Либералном странком. Тада се већи број одбора изјаснио против споразума. Тако је, на пример, изасланик месног одбора за Д. Лепеницу Коста П. Јовановић у писму Главном одбору навео да је Радикална странка довољно јака и да може самостално да управља земљом „а да не мора тражити споразума са никојом партијом, а мање с либералном“. На крају је упитао Главни одбор да ли ће „својим поступком убити веру и кредит својих првака код чланства?“ (АСАНУ, бр. 9783/111). Одбор Радикалне странке за срез Заглавски округ Књажевачки такође се изјаснио против споразума. Рачуница либерала састојала се у томе да помоћу споразума са радикалима освоје што већи број посланичких места (АСАНУ, бр. 9783/41). Месни одбор за варош Зајечар је писао:

„Радикална је странка довољно јака; и зато јој не треба никакав споразум са ниједном чиновничком партијом, а Либерална је партија одиста партија састављена од чиновника [...] Не треба бадавати трн у здраву ногу. Једна шугава овца све стадо окужи. Така споразум може још и да јој шкоди; може да учини да, по споразуму на два три месеца – у Србији не буде више овакве и оволике Радикалне странке, осим ако би остала стотина или нешто мало више тог чланства.“ (АСАНУ, бр. 9783/49)

Поучен негативним искуством, Главни одбор Радикалне странке је 1886. године спровео консултације са мањим бројем изасланика из појединих округа земље. У припреми споразума са Либералном странком није се више тражило мишљење свих месних одбора. Београдска група радикала је на празник Цвети 1886. године постигла споразум са Либералном странком о зајед-

ничком политичком деловању. Овај споразум је подржала цела Либерална странка, али не и Радикална, већ само група београдских радикала. Упркос напорима појединих чланова Главног одбора (Стојан Протић, Јован Ђаја) чланови странке из унутрашњости нису одобрили овај договор.³

Скупштински избори од 8. маја 1886. године били су од велике важности за Гарашанинову владу. По сваку цену морали су напредњачкој влади да обезбеде већину посланичких места у Скупштини. За исход избора лично се постарао председник Владе Милутин Гарашанин, који је „употребио сва дозвољена и недозвољена средства да избори испадну у корист Владе. Они су овако и требали да испадну по претходним информацијама које му је полиција прибавила“ (РОНБС, Р510/1). На изборима је на основу броја пореских глава требало изабрати 121 посланика. По уставу из 1869. године владар је на свака три изабрана постављао по једног посланика. На тај начин би нови скупштински сазив бројао 161 посланика (Раденић, 1988, стр. 847). Полицијске власти су се мешале у изборни поступак, помажући избор Владињих кандидата. У Ваљевском округу, како наводи Милан Пироћанац, избори повереника извршени су на основу унапред припремљених листа које су срески начелници саставили. Да би се добило на времену срески начелници су предлагали да се избор повереника обави акламацијом. Кмет би читао листу повереника о којој се потом јавно гласало. „Једни су викали за, други против и капетан са кметом оглашавали су да је листа усвојена и повереници акламацијом изабрани“. У разговору са немачким послаником, Гарашанин је изјавио да ће употребити сва расположива средства како би остварио што бољи изборни резултат. „Зашто бих се ја женирао да тако радим кад би Ристић са радикалима, да су на власти, то исто чинили?“ (Пироћанац, 2004, стр. 282). И поред нескривеног притиска полиције у неким местима су изабрани опозициони кандидати. Тако су, на пример у Београду изабрани опозициони посланици Јован Крсмановић и Рака Милосављевић, који су добили око 55 гласова више од владиних кандидата. Никола Крстић наводи да је извесни Остоја Николић, писар у београдском суду, добио отказ због тога што је гласао за опозиционе кандидате у Београду (Крстић, 2007, стр. 269). У општини Лишанској, у срезу драгачевском, срески писар Илија Аврамовић је уз помоћ

³ Више о радикално-либералном споразуму из 1886. види у: Живановић, 1924, стр. 302–303; Крстић и Љушић, 1991, стр. 153–157; Милошевић, 1923, стр. 240–245; Протић, 1912, стр. 52–57.

неколико гласача обавио избор повереника. Начелник млавског среза поништио је избор повереника у селу Лопушнику, јер су били изабрани повереници из опозиције (Застава, бр. 63, 25. април/7. мај 1886).

У Београду су, као што је већ речено, изабрани опозициони кандидати радикал Рака Миленовић са 791 и либерал Јован Кр-смановић са 789 гласова. Напредњачки кандидат добио је 735 гласова. У Нишу и Крагујевцу победили су либерали, а у Шапцу и Ужицу радикали. Напредњаци су победили у Јагодини, Пожаревцу, Г. Милановцу и Чачку. У Алексинцу, Обреновцу, крагујевачком, београдском, алексиначком, књажевачком и зајечарском срезу победили су опозициони кандидати. Напредњаци су победили у ужичком, крајинском, пиротском, врањском и топличком округу (Застава, бр. 65, 29. април/11. мај 1886). Гарашанинова влада није била задовољна изборним резултатима, јер су напредњаци добили 42, радикали 40, либерали 34, док је 5 посланичких мандата поништено. Влада је добила незнатну већину када је краљ Милан доделио свих 40 мандата Напредној странци (Ковачевић, 2003, стр. 314). Верификациона комисија је пре отварања Скупштине поништила више од 20 мандата, због неправилности током изборног процеса. Комисију су чинили само владајући посланици. Приликом избора верификационог одбора дошло је до оштрог сукоба између владајућих и опозиционих посланика. Председник Владе Милутин Гарашанин се обратио опозиционим посланицима следећим речима: „Убудуће ја ћу наћи начина да дивљу опозицију укротим. Ви морате бити достојанствени“. Нишка полиција је четворици опозиционих посланика онемогућила улазак у град, док је Владислава Павловића из крагујевачког среза и свештеника Срету Тодоровића из ваљевског округа ухапсила (Застава, бр. 101, 4/16. јул 1886).

Народна скупштина је отворена престоном беседом 19. јула 1886. године. У престоној беседи се, између осталог, наводи да су односи са Кнежевином Бугарском још увек незадовољавајући, тј. „онакви исти какви су и пре рата били“. У унутрашњој политици неопходно је побољшати државне финансије на основу што већих уштеда у државном буџету (Српске новине, бр. 151, 8/20. јул 1886. године). На престону беседу Скупштина је одговорила адресом. Народно представништво ће веома озбиљно, истиче се у адреси, приступити анализи финансијских питања, јер од здравих финансија зависи читава земља. Истакнута је неопходност успостављања добрих односа са Бугарском, водећи рачуна о ин-

тересима земље. По свему судећи, адреса је била обична парафраза беседе (Српске новине, др. 156, 13/25. јул 1886. године).

Председник Владе Милутин Гарашанин је искористио расправу о адреси да би се обрачунао са опозицијом, посебно са радикалима. Оптужио је радикале да су одговорни за изгубљени рат против Бугарске, јер је њихов шеф из емиграције припремао побуну у Србији. Као главни адут у политичкој борби против радикала Гарашанин је прочитао писмо, које је Пашић 29. септембра 1885. године упутио бугарском политичару Николи Сукнарову у којем га моли да му код бугарске владе обезбеди оружје за подизање буне у Србији.⁴ Скупштина сазвана у ванредном заседању заседала је осамнаест дана, од 19. јула до 6. августа. Међусобна оптуживања између власти и опозиције ко је главни кривац за пораз у рату против Бугара била су главна одлика Скупштине овог сазива, док је главна питања из унутрашње и спољне политике Влада избегавала, расправљајући о одређеним законским предлозима другоразредног значаја (Раденић, 1988, стр. 850).

Народна скупштина у редовном заседању за 1885. годину сазвана је 27. јула 1886. године. Она је требало да одбори законе који су донети за време српско-бугарског рата (Митриновић и Брашић, 1937, стр. 104). Јесење заседање Народне скупштине отпочело је 17. октобра и трајало је до 14. новембра 1886. године. Гарашанинова влада није успела да среди државне финансије и поред тога што је закључила нове зајмове и увела нове порезе (четири приреза – школски, инвалидски, санитарски и окружни обједињени су у један државни прирез). Такође, увела је и порез на обрт као допуна порезу на принос од капитала. Радикалска опозиција подржана од стране либерала замерила је Влади што је увела нове порезе како би се подмирили „распикућски исплаћивани издаци из државне благајне“. Такође је оштро критиковала Владу што је посланицима просто онемогућила да се са предлогом буџета упознају, јер је предлог дошао на дневни ред 12. новембра, а владајућа већина га је усвојила у рекордном временском периоду од неколико десетина минута. Од радикалских посланика говорио је само свештеник Марко Петровић, који је критиковао Владу што није допустила претрес буџетског предлога скупштинске мањине, што се буџет не заснива на реалним, већ на измишљеним државним приходима, како би се сакрио дефицит у буџету (Раденић, 1988, стр. 851-854).

⁴ Више о овоме види: Казимировић, 1990, стр. 456-462; Перовић и Шемјакин, 1995, стр. 187-188; Раденић, 1988, стр. 848-850; Шемјакин, 2008, стр. 216-221.

Велике тешкоће у раду Владе представљао је брачни сукоб између краља Милана и краљице Наталије. До споразумног разлаза је дошло априла 1887. године. Након споразума краљица је привремено напустила Србију маја 1887. године. Председник Владе Милутин Гарашанин је подржао краљицу, одбивши да спречи њен повратак у земљу, што је била краљева жеља (Љушић, 2005, стр. 152). Предлагао је краљу „средњи пут“, тј. да се краљица пошаље у Ниш, на шта краљ није пристао. Том приликом је рекао Гарашанину „да не може да је трпи у земљи“ и ако му он у томе не буде помогао позваће Ристића да образује Намесништво, а онда ће напустити земљу (Пироћанац, 2004, стр. 357). По свему судећи, Гарашаниново заузимање за краљицу било је у супротности са краљевим једностраним предлозима. Положај председника Владе је морао да препусти неком другом. Пошто су прваци радикалско-либералног савеза обећали владару да ће га подржати у спору са краљицом, мандат за састав Владе добио је Јован Ристић 13. јуна 1887. године (Раденић, 1988, стр. 863).

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Архив Србије (АС, НС)

Фонд Народна скупштина

Архив Српске академије наука и уметности (АСАНУ)

Дневник Милана Ђ. Милићевића

АСАНУ, бр. 9783 – Преписка Главног одбора Радикалне странке с организацијама и члановима странке из године 1883.

Рукописно одељене Народне библиотеке Србије (РОНБС)

РОНБС – Р510/1, Успомене Саве Грујића.

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Виловски Стефановић, Т. (2010). *Мемоари*, прир. Василије Крстић. Нови Сад: Прометеј.

Крстић, Н. (2007). *Дневник. Јавни животи, књ. 3*, прир. Милош Јагодић. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Милошевић, Р. (1923). *Тимочка дуна, Успомене*. Београд: Штампарија Драг. Грегорића.

Новаковић, С. (2007). *Бујарско-српски раји и оновремене кризе 1885–1886. Јодине, Сјојан Новаковић, Радови мемоарској карактера*, прир. Михаило Војводић. Београд: Завод за уџбенике.

Обреновић, Н. (2006). *Моје успомене*, прир. Љубинка Трговчевић. Београд: Српска књижевна задруга.

Пашић, Н. (1995). *Писма, чланци и јовори 1872–1891*, прир. Латинка Перовић, Андреј Шемјакин. Београд: Службени лист СРЈ.

Петровић, В. (2009). *Мемоари*, прир. Слободан Турлаков. Београд: Српска академија наука и уметности.

Пироћанац, М. (2004). *Белешке*, прир. Сузана Рајић. Београд: Завод за уџбенике.

Пројрами и сјајуји српских јолијичких сјаранака до 1918. јодине, прир. Василије Крестић, Радош Љушић. Београд, 1991.

Тодоровић, П. (1997). *Усиомене на краља Милана*, прир. Латинка Перовић. Београд: Службени лист СРЈ.

Тодоровић, П. (2000). *Писма личносјаи и личносја*, прир. Латинка Перовић. Београд: Службени лист СРЈ.

ШТАМПА *Засјава*
 Српске новине

ЛИТЕРАТУРА Живановић, Ж. (1924). *Полијичка исјаорија Срдије у друјој јоловини 19. века*, књ. 2. Београд: Геца Кон.

Игњић, С. (2005). *Народни јиридун јроја Милан Бурић 1844–1917*. Ужице: Путеви Ужице.

Јанковић, Д. (1997). *Рајање јарламенјаарне демокрајије. О јолијичким сјаранкама у Срдији XIX века*. Београд: Правни факултет.

Јовановић, С. (1927). *Влада Милана Обреновића*, књ. 2. Београд: Геца Кон.

Казимировић, В. (1990). *Никола Пашић и њејово доба 1845–1926*, књ. 1. Београд: Нова Европа.

Ковачевић, Д. (2003). *Срдија и Русија 1878–1889. јодине*. Београд: Службени гласник – Историјски институт САНУ.

Љушић, Р. (1999). *Пера Тодоровић – јројивник и јрјајаељ Обреновића*. У: Матовић, В. (уред.) (1999). *Пера Тодоровић, Зборник радова (25–57)*. Београд: Институт за књижевност и уметност.

Љушић, Р. (2005). *Владе Срдије 1805–2005*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Митриновић, Ч. и Брашић, М. (1937). *Јујословенске Народне скујшјаине и Сабори*. Београд: Народна скупштина Краљевине Срдије.

Пешић, М. (2017). *Полијичке сјаранке и увојаење јарламенјааризма у Срдији од 1881. до 1903*. Ниш: Филозофски факултет.

Протић, С. (1912). *Огломци из усјаавне и народне борбе у Срдији*, књ. 2. Београд: „Досетеј Обрадовић“ – штампарија Аце М. Станојевића.

Раденић, А. (1988). *Радикална сѣранка и тимочка дуна*, књ. 2. Зајечар: Историјски архив Зајечар.

Рајић, С. (2009). Милан Обреновић, краљ политичар. *Зборник Маџице српске за историју*, 79-80, 43-58.

Стојичић, С. (1980). *Уставни развѣтак Срдије 1869-1888. Јодине*. Лесковац: Народни музеј у Лесковцу.

Шемјакин, А. (2008). *Идеологија Николе Пашића (1868-1891)*. Београд: Завод за уџбенике.

MIROSLAV D. PEŠIĆ
UNIVERSITY OF NIŠ
FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF HISTORY

SUMMARY

PARTY STRUGGLES IN THE KINGDOM OF SERBIA
FROM 1884 TO 1887

Garašanin's Progressive Government proposed to the National Assembly, which was held in Niš in May 1884, to adopt amendments to several laws of a political nature after the demise of the Timok rebellion. These were the bills amending the law: on the press, on the associations and choirs, on the municipality, and on the gendarmerie. By adopting these repressive laws, the progressives practically prevented the work of political parties, reinforced police surveillance over the municipalities, and increased the gendarmerie forces further. The lost war with Bulgaria in 1885 marked the beginning of the political breakdown of the Progressives and King Milan, who was close to them, although they repeatedly disagreed with his political actions. However, their departure from the political scene did not begin immediately after the lost war, as many expected, but took another year and a half for the Progressives, and three years for King Milan. On the other hand, the Radicals began to believe in the possibility that the defeat that they experienced during the Timok rebellion could come to a victory, that is, to power. A long-standing march against the Radical Party was halted, as King Milan realized that he could not rule with the constant ignorance of the will of the people. The broad popular masses led by the People's Radical Party should have approached the throne and the dynasty and together with the representatives of the Progressive Party alleviate the difficult situation created by the war against Bulgaria, and later provide the crown prince with a safer ruler. The royal attempt to persuade the Radicals

to agree with the Progressives failed, as representatives of the Radical Party at the assembly held in February 1886 in Niš resolutely refused an agreement with the Progressives. In April 1886, they signed an agreement with the Liberals, which contained a joint program of work of both parties. The most important points of this program, which was a reflection of the compromise on both sides, concerned the change of the Constitution in the internal and the improvement of relations with the Russians in foreign policy. In June 1887, a liberal-radical government was formed, the first coalition government in the political history of Serbia.

KEYWORDS: Radicals; Progressives; Milutin Garašanin; government; National Assembly.



Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).